

De antiterroristen van de 19de eeuw

De anarchistenjagers

Keizerin Sisi werd in 1898 doodgestoken door een anarchist. Ze was niet de enige die eind 19de eeuw door een moordaanslag om het leven kwam. Er ontploften tientallen bommen en vooraanstaande politieke leiders in Europa en de Verenigde Staten waren hun leven niet zeker. De aanslagen eisten tussen 1880 en 1914 de levens van ruim 200 mensen en er vielen 750 gewonden. Het geweld voedde bij het grote publiek een panische angst voor een ondergronds, wijdvertakt en gewelddadig netwerk van anarchisten. Wat deed de overheid? **Ivo van de Wijdeven** sprak met historicus Wouter Klem, die in zeven landen in de archieven dook om dat uit te zoeken.

In zijn boek *De antiterroristen* bracht Wouter Klem als eerste de samenwerking in kaart waarmee politieorganisaties tussen 1890 en 1914 uit Europese landen (waartoe hij ook Rusland rekent) de strijd aanbonden met het anarchisme. De verre gaande samenwerking die hij met zijn archiefwerk reconstrueerde is opmerkelijk: dit was een tijd van groeiende nationalistische sentimenten en geopolitieke spanningen die uiteindelijk tot de Eerste Wereldoorlog leidden. Die samenwerking vond dan ook soms achter de schermen plaats. Het publiek of politici hoefden niet te weten dat de Russische en Britse geheime diensten samenwerkten. De politie móest wel iets doen: de angst zat er goed in. In heel Europa pleegden anarchisten aanslagen. Maar, zo stelt Wouter Klem, ‘men was niet zozeer bang voor de aanslagen zelf, als wel voor de gedachte dat die allemaal onderdeel waren van een veel grotere, duistere anar-

chistische samenzwering. Niet alleen op kranten- en tijdschriftredacties geloofden ze in een anarchistisch masterplan, maar ook bij de politie, in de politiek en de bredere samenleving.’

De werkelijkheid was anders. Anarchisten onderhielden zeker vriendschapsbanden en correspondeerden onderling, ook met geestverwanten buiten Europa, maar ‘er was geen centraal georganiseerd internationaal hoofdkwartier. Wel kwamen de grote anarchistische denkers van toen in 1881 in Londen op een internationale conferentie bij elkaar. Zij streefden naar een maatschappij waarin niemand meer de baas kon zijn over anderen en mensen vrij en vrolijk in gelijkheid in kleine gemeenschappen konden samenleven.’

Propaganda van de daad

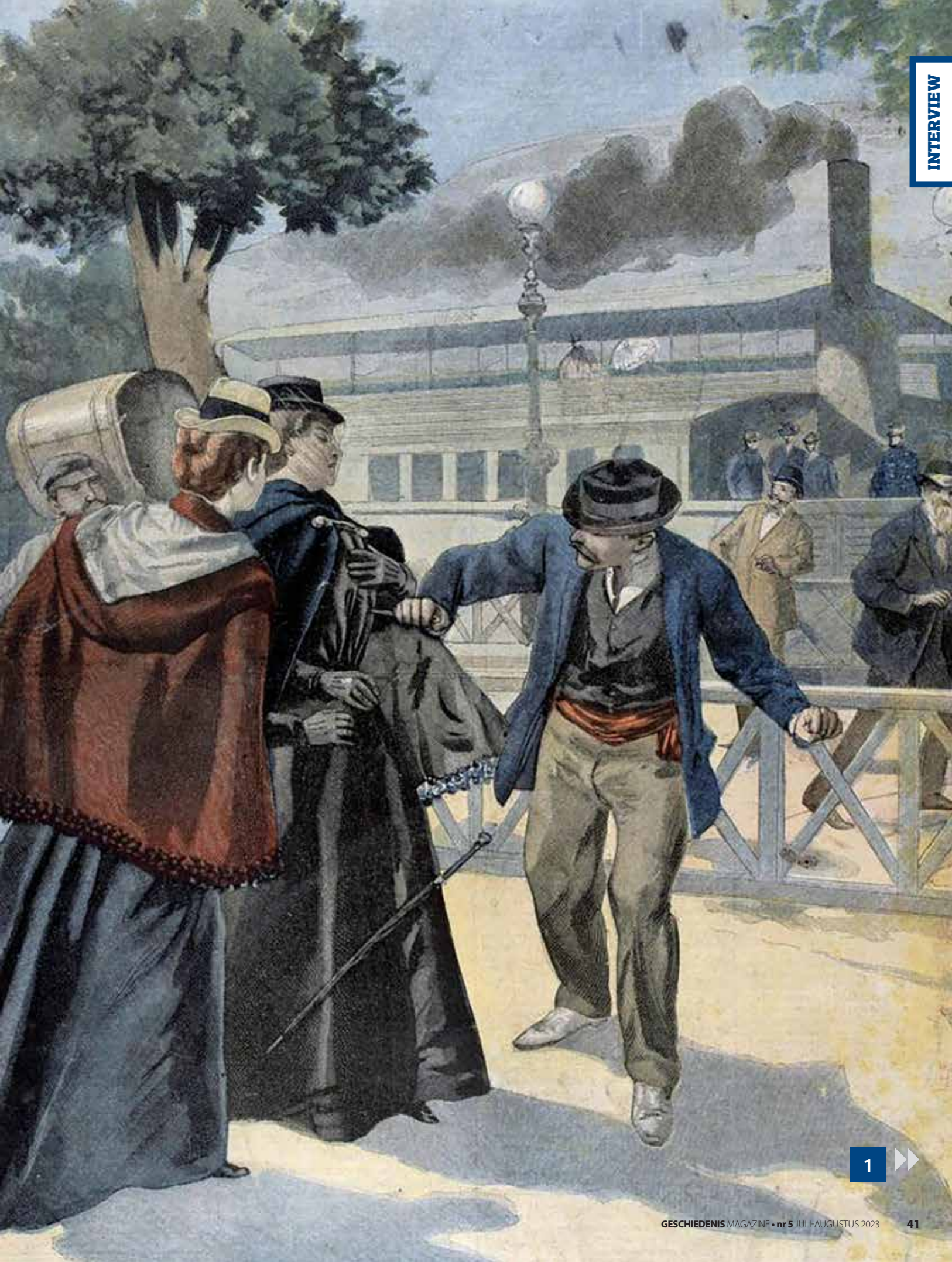
De wens om de maatschappij anders in te richten werd natuurlijk niet gedeeld door de zittende macht. ‘De anarchisten

in Londen besloten daarom een nieuwe tactiek te omarmen teneinde de gewenste maatschappelijke omwenteling af te dwingen: de “propaganda van de daad”. Wij zouden het terrorisme noemen, want het ging om het zaaien van angst door het plegen van aanslagen.’

Een jaar of tien waren het vooral eenlingen en kleine groepjes die kleinschalige aanslagen pleegden, maar dit veranderde begin 1892. ‘Toen maakte een groep onder aanvoering van de beruchte Franse anarchist Ravachol tijdens een inval bij een dynamietfabriek net buiten Parijs honderden dynamietstaven buit. Nu werd het serieus. Zeker toen ze die staven ook gingen gebruiken tegen magistraten in de hoofdstad. Het jaar daarop kwamen bijvoorbeeld tientallen mensen om het leven toen een Spaanse anarchist bommen gooide in een theater in Barcelona. Dat was ongekend.’

Tientallen mensen kwamen om het leven toen een Spaanse anarchist bommen gooide in een theater in Barcelona

Aanslagen werden tot 1892 vooral als een lokaal probleem gezien. ‘Maar vanaf het moment dat Ravachol zijn eerste aanslag pleegde, werd er gesproken over “de anarchisten” en hun internationale complot.

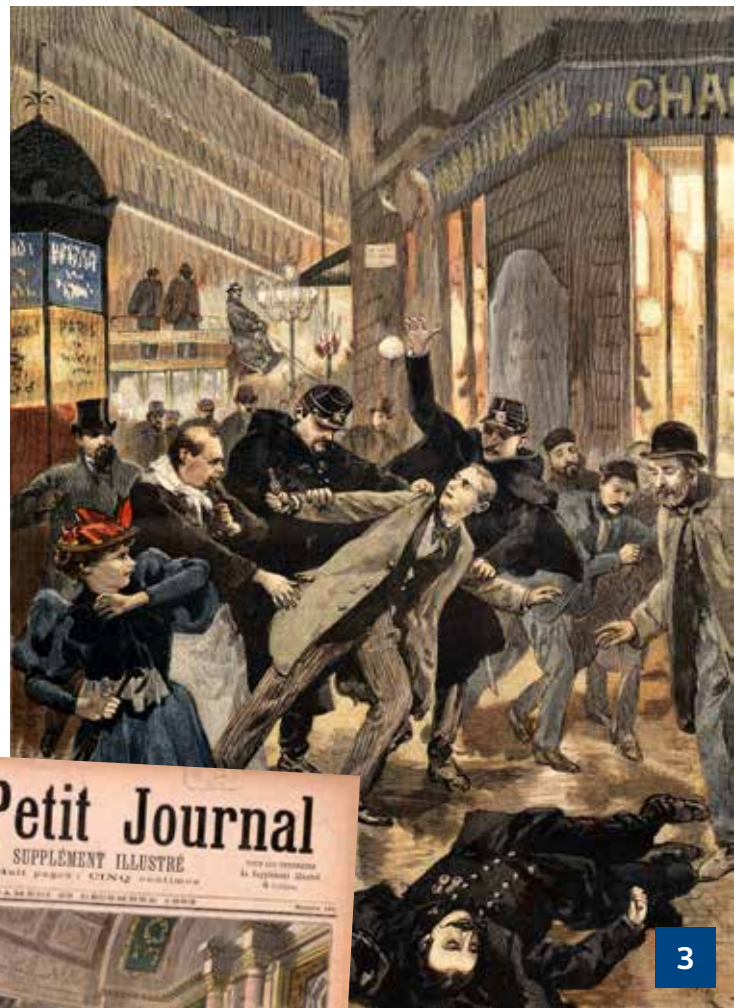
2

Vier van de spraakmakende anarchistische aanslagen zoals gepresenteerd in de sensatiepers.

1. de moord op keizerin Elizabeth 'Sisi' van Oostenrijk (1898).
2. de moord op de Franse president Sadi Carnot (1894).
3. hotel Terminus in Parijs na een bomaanslag (1894).
4. bomaanslag op het Franse parlement (1892) (alle afbeeldingen Wikimedia Commons, tenzij anders aangegeven).

Sensatiebeluste kranten pakten groot uit: angst aanjagen verkoopt. De geïllustreerde bijlage van *Le Petit Journal* ging alleen al in Frankrijk wekelijks met ongeveer een miljoen stuks over de toonbank. Dat lag dus overal en iedereen kreeg dat wel te zien.

Die illustraties waren aanvankelijk geen foto's maar tekeningen, wat het mogelijk maakte om een aanslag te laten zien op het moment dat die werd gepleegd. 'Bommen die afgaan maken indruk. Zeker in een maatschappij die die vorm van geweld nog niet was gewend. Inmiddels zijn we helaas maar al te vertrouwd met internationaal terrorisme, maar in de 19de eeuw was het voor het eerst in de geschiedenis dat er internationaal

3

4

zoveel aanslagen plaatsvonden, die ook nog eens met elkaar in verband leken te staan.'

Klem: 'Die edities van *Le Petit Journal* zijn trouwens nog steeds te koop bij de groene stalletjes langs de Seine. Ik heb vier voorpagina's thuis hangen. Beroepsdeformatie wellicht, maar het zijn schitterend geïllustreerde kranten.'

Omvangrijke kaartenbakken

De autoriteiten hadden geen pasklare oplossing voor de bestrijding van het anarchistische geweld. 'De eerste reacties op die aanslagen hadden een nationaal karakter. Men begon met zoveel mogelijk anarchisten over de grens te zetten, want dan had je er geen last meer van. Dat was niet heel effectief, want die anarchist kon gewoon terugreizen.' Bovendien werd het anarchistisch geweld zo onbedoeld ineens écht grensoverschrijdend.

'Uit noodzaak geboren gaven regeringen in heel Europa vervolgens hun politiekorpsen de vrije hand om internationale oplossingen te zoeken. De eerste stap was het in kaart brengen van de leden van het (vermeende) netwerk: de Franse politieklerk Alphonse Bertillon

had eerder al een systeem ontwikkeld om criminelen te registreren aan de hand van een vaste checklist van fysieke kenmerken zoals de grootte van het hoofd en de lengte van de linkerpink en -voet. Hij rangschikte de archieffiches naar de lengte van het rechteroer.

Na de eerste aanslagen van Ravachol gingen politiekorpsen in heel Europa deze 'bertillonage' gebruiken. Later kwamen daar fotoalbums bij, ook weer samengesteld volgens een gestandaardiseerde aanpak. Zo ontstonden omvangrijke kaartenbakken met gegevens over vermeende anarchist, die makkelijk te vergelijken en delen waren en waarmee de identiteit van een verdachte kon worden vastgesteld.

Politie mensen wisselden die informatie uit, bijvoorbeeld via de telegraaf of brieven, en waarschuwden elkaar. 'Dat ging veel sneller dan via de tot dan toe gebruikelijke diplomatieke kanalen. Persoonlijke contacten speelden een grote rol. De hoofdcommissaris van politie in Rotterdam, Willem Voormolen, maakte na zijn aanstelling in 1893 eerst een reis door Europa om te horen hoe zijn collega's het aanpakten. Hij maakte ook kennis met Bertillon en zijn systeem. Daarna bleef Voormolen zijn contacten onderhouden en congressen bezoeken. Zo ontstond een informeel Europees netwerk van politiefunctionarissen.'

Sisi vermoord

1898 was een sleuteljaar voor de antiterroristen. Op 10 september werd 'Sisi', de echtgenote van de Oostenrijkse keizer Frans Jozef, doodgestoken met een scherpgeslepen vijl door de Italiaanse anarchist Luigi Lucheni. 'De moord op keizerin Elisabeth van Oostenrijk was het 9/11 van de 19de eeuw.' Er heerste algehele consternatie en afschuw dat een weerloze vrouw zonder enige politieke rol het slachtoffer was geworden. Bovendien zette de moord de gezamenlijke jacht op anarchist in een hogere versnelling: in november en december werd als reactie in Rome de 'Internationale conferentie

voor de verdediging van de samenleving tegen de Anarchisten' gehouden. Maar liefst 21 landen namen deel aan deze eerste grote bijeenkomst over wat we nu terrorismebestrijding noemen. Behalve diplomaten en juristen waren ook prominente politiechefs aanwezig. 'Er werd afgesproken dat ieder land één

bleven daar strenger aangepakt zouden worden, of zelfs uitgeleverd. Democratische landen gingen daar niet in mee en hielden vol dat er sprake moest zijn van een strafbaar feit.'

Het lukte de juristen op het congres dan ook niet alle deelnemers achter nieuwe wetten te krijgen die in elk land

zouden gelden. Klem: 'Maar de politiemensen gingen stilletjes in een achterkamertje zitten en namen nog eens door wat ze in de praktijk toch al deden en hoe ze hun doelen konden bereiken zonder tegenwerking uit de politiek. Gelukkig voor mij briefde een Britse afgevaardigde letterlijk aan zijn minister door wat er in die geheime politievergaderingen werd besproken. Dat is het mooiste voor een historicus: als je een hele dag in een archief hebt gezeten en om kwart voor vijf één briefje tegenkomt dat je hele dag goed maakt!'

Lege rapporten

Klem vertelt enthousiast over zijn speurwerk. 'Ik was ergens een bericht tegengekomen van de Ottomaanse ambassadeur in Londen, die vertelde dat iemand die zichzelf een anarchist noemde bij hem was gekomen en waar schuwde voor allemaal aanslagen. Die persoon hanteerde een alias en alleen voor de juiste vergoeding zou hij het hele plot openbaren. Pure chantage dus! Later zat ik in het politiearchief in Wenen alleen in een kamertje tussen tientallen dozen en toen vond ik een brief

van het hoofd van de Belgische staatsveiligheid en hij schreef aan zijn collega's letterlijk dit verhaal. Het was een tastbaar bewijs voor het politienetwerk dat informatie uitwisselde en elkaar waarschuwde.'

Klems archiefonderzoek bevestigt ook het beeld dat het wel meeviel met de anarchistische dreiging. 'Na de conferentie van Rome zie je dat die beter in kaart wordt gebracht. Maar de meeste van die maandelijkse rapporten zijn keer op keer leeg. Er was simpelweg niets te melden.' 'Nederland deed van meet af aan heel actief mee. 'Voormolen had in Rotterdam een van de meest complete anarchistencollecties in heel Europa - terwijl er

De arrestatie van de anarchist Ravachol in april 1892.

centraal aanspreekpunt zou inrichten om alle gegevens van anarchist in dat land te verzamelen en de dreiging te monitoren. Een soort nationale coördinator anarchistebestrijding. Die bureaus communiceerden rechtstreeks over anarchistische dreigingen en hielden elkaar met maandelijkse rapporten op de hoogte.' Maar wie gold als terrorist? Daar was onenigheid over. 'De autocratische keizerrijken hielden er een wat ruimere definitie op na: iedereen die zich in woord of daad wilde verzetten tegen de gevestigde orde was een anarchist en moest worden vervolgd. Door het begrip zo ver mogelijk op te rekken, hoopten ze dat politieke vluchtelingen die in andere landen ver-

tegelijkertijd volgens hem bijna geen potentiële aanslagplegers in ons land waren. Dat is enerzijds opvallend, maar anderzijds ook weer niet als je bedenkt dat dat internationale dreigingsbeeld nergens op was gebaseerd. Toen men er fanatiek naar ging kijken, bleek dat de samenzwering niet bestond.'

Na verloop van tijd doofden de anarchistische aanslagen uit. 'De grote economische crisis van de jaren '80 en '90 was achter de rug. In landen waar veel anarchisten vandaan kwamen, zoals Italië, kreeg de socialistische beweging meer ruimte om zich te organiseren en de straat op te gaan. Dat haalde de angel eruit.' Ook concludeerden de aanhangers van het anarchistische gedachtegoed die in 1907 op een conferentie in Amsterdam bijeen waren, dat de propaganda van de daad niet had gewerkt; ze besloten via vakbonden hun ideeën te verspreiden en in actie te komen. 'Dat alles speelde waarschijnlijk een grotere rol dan het werk van de antiterroristen. Er zullen heus wel aanslagen verijdeld zijn, maar dat blijft koffiedik kijken.'

Toch noemt Klem de politie-samenwerking succesvol, omdat 'men elkaar in een tijd van geopolitieke spanningen wist te vinden. Belangrijker nog: in de 19de eeuw

Politiemannen uit New York fouilleren anarchist Max Dolinger, hun hoofdverdachte toen er een bom was afgegaan op Union Square in maart 1908. Later bleek dat niet hij de dader was maar Selig Cohen (alias Selig Silverstein), een uit Rusland afkomstig lid van de Anarchist Federation of America. Cohen kwam met een medestander om nadat de bom voortijdig ontplofte (Library of Congress).

werd de basis gelegd voor vormen van internationale samenwerking die tot op de dag van vandaag zijn blijven bestaan.' Omdat conservatieve landen heel anders tegen de zaken aankeken dan democratische landen, was anarchismebestrijding politiek beladen. 'Politiemensen werkten aanvankelijk buiten het zicht van de politiek samen. Hun samenwerking werd met de komst van de centrale bureaus geformaliseerd, waardoor de meer onzichtbare samenwerking – waarbij agenten uit verschillende landen daadwerkelijk samen anarchisten opspoorde en achtervolgde – lastig werd. Hun werk werd zichtbaarder, waardoor methodes die vanuit moreel of politiek oogpunt onwenselijk waren geen doorgang meer konden vinden. Slechts een deel van de landen deed na Rome actief mee met de internationale aanpak van anarchisme: veel liberale landen weigerden in een

soort 'politie-unie' te belanden met de conservatie Keizerrijken.

Maar die politisering vond niet plaats bij andere grensoverschrijdende problemen zoals vrouwenhandel en drugshandel. Hiervoor greep men telkens terug op de werkwijze die in Rome werd geformuleerd – informatie-uitwisseling door nationale bureaus. Die vormde ook de basis voor wat na de Eerste Wereldoorlog Interpol is geworden.' ◀◀

Wouter Klem is historicus. Hij promoveerde aan de Universiteit van Utrecht op zijn onderzoek naar de bestrijding van het anarchisme. In 2022 verscheen zijn boek *De antiterroristen. De Europese strijd tegen het anarchisme 1890-1914* (Prometheus).

Ivo van de Wijdeven is historicus en analist. Van hem verscheen onlangs *De macht van het verleden* (Unieboek/Spectrum) over het gebruik van de geschiedenis als politiek wapen. In 2016 schreef hij voor *Geschiedenis Magazine* het artikel 'Angst voor aanslagen', dat ook de Verenigde Staten erbij betreft. Lees het op de website of via de QRcode

